

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТРУЮВАННЯ ПІДРУЧНИКІВ ЗІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

В статті розглядаються світові тенденції конструювання підручників зі шкільної географії; функції, які виконує сучасний підручник (інформаційну, трансформаційну, систематизуючу, інтегруючу, координаційну, морально-виховну тощо). Пропонуються різні підходи до конструювання змісту підручника з географії. В умовах модернізації освіти при проектуванні підручників з географії потрібно враховувати багатий досвід зарубіжної і вітчизняної освіти.

Ключові слова: географія, шкільна географічна освіта, підручник, конструювання підручника, світові тенденції.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Зміст підручників завжди відображає стан розвитку певної науки та провідні психолого-педагогічні надбання конкретного історичного періоду. Аналіз світових тенденцій конструювання підручників допоможе створенню сучасного українського підручника географії.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Значний внесок у розвиток шкільного підручника з географії зробили Л.В.Занков, М.Н.Скаткін, І.Я.Лернер, В.В.Краєвський, Н.М.Розенберг, Я.А.Мікк, Б.Г.Ананьєв, В.П.Зінченко, А.В.Пьоришкін, Ф.П.Коровкін, Л.А.Цветков, Г.Н.Донський, В.П.Максаковський, Н.М.Шамаєв та ін. Питанням конструювання підручників в зарубіжній школі приділяли увагу В.П.Максаковський, А.Й.Сиротенко, С.Г.Кобернік.

Формулювання цілей статті... Мета статті – розглянути принципи конструювання підручників з географії і відображення світових тенденцій в українському підручнику з географії.

Виклад основного матеріалу... Сучасний підручник виконує інформаційну та трансформаційну, систематизуючу, функцію закріплення і самоконтролю, самоосвітню, інтегруючу, координаційну, розвиваючі виховні (розвиток мови та мислення, розвиток сенсорної сфери, розвиток рухової сфери), морально-виховну функції.

С.Піскорж у праці „Відбір та систематизація змісту в шкільних підручниках географії” пропонує такі шляхи конструювання змісту в підручнику географії:

- за визначеною темою: за принципом „від далекого – до близького”; лінійний, заснований на одноразовому знайомстві з темою; спіральний та концентричний, при якому одна й та сама тема розглядається кілька разів; проблемно-комплексний, коли в основі розглядаються комплексні проблеми.

- за способом подання знань: описовий; за допомогою питань та відповідей; енциклопедично систематизований („по полицях”); домінуючий, при якому акцент робиться на головні характеристики географічного об'єкта чи явища: вибіркового, при якому вибірково розглядаються тільки найбільш важливі та цікаві з них; науковий, при якому за основу викладу беруть теорії та концепції.

- за дидактичними підходами: індуктивний; дедуктивний; редуктивний [5].

Розглянемо світові тенденції конструювання підручника з географії. Одна з них – плюралізм. В західних країнах виданням шкільних підручників займаються десятки видавництв. Кожне з них самостійно формує колектив авторів, який пише підручник за своєю програмою. Ця продукція поступає на ринок, і навчальні заклади вибирають ті підручники, які їм краще підходять. Зазначимо, що шкільні підручники в основному видаються серіями або для всіх класів школи, або для окремих її ступенів. Склад авторів підручника може змінюватись, проте редактор є одним для всієї серії.

До прикладу, в Англії для початкової школи видаються серії підручників: „Географія Олівера та Бойла”, „Спостереження за світом”, „Таджет географія”, „Оксфордська початкова географія”, „Вперед в географію”. Для середньої школи видаються серії підручників: „Кембріджський географічний проект”, „Географія сьогодні”, „Географія Фоленса”, „Географія в дії”, „Суть географії”, „Географія Лонгмана”, „Оксфордська географічна програма”, „Ключ до географії” [7].

Наступна тенденція побудови європейського підручника – це певний симбіоз традиційного підручника та робочого зошита.

Аналіз німецьких підручників показав, що вони мають порівняно невеликий обсяг. Половина його – це карти, фотографії, графіки, картограми, картодіаграми, кліматограми, космічні зйомки, схеми, малюнки, таблиці тощо. Відмітимо, що в тексті є багато завдань, які вимагають самостійної роботи учнів. В кінці підручника обов'язково подається словник термінів та показник географічних назв. Підручники географії Зарубіжної Європи, Центрально-Східної Європи створені приблизно за таким же принципом, проте є деякі національні особливості [5].

Зазначимо, що англійські підручники мають звичайний, інколи збільшений, формат (100-150 сторінок). Текст в них приблизно складає 35-45% обсягу (так, підручник „Люди в Британії” – 40%, „Люди в світі” – 58%, „Британські острови” – 68%, „Північна Америка” – 49%). Близько 19% обсягу підручника становлять фотографії (близько 21-24% у підручниках „Люди в Британії” та „Люди в світі”, найменше 9-15% в підручниках „Регіони світу” та „Північна Америка”). Велика кількість фотографій дає учням уявлення про світ, господарство, населення, сприяє формуванню просторового уявлення. Підкреслимо велике значення карт та графіків у навчальному матеріалі англійських шкіл. Зокрема на карти припадає близько 15-20% обсягу підручника, на графіки – 5-10%, на таблиці – 2-5%. Ці дані підтверджують важливість картографічного і табличного матеріалу в англійських підручниках з географії [6].

В усіх підручниках є основний текст, позатекстові компоненти (карти, фотографії, схеми, малюнки, графіки, таблиці). Вони допомагають учням здобути знання самостійно.

Зауважимо, що обсяг американських підручників сягає 500-600 сторінок, а інколи і до 800. Внутрішні пропорції американського підручника дещо збільшені у порівнянні з європейським. Тому і кількість карт, картосхем нараховує інколи понад 100, різних графіків до 60, а фотографії зустрічаються практично на кожній сторінці.

Наступна тенденція конструювання шкільного підручника – це система питань та завдань. Зрозуміло, особливістю американської моделі підручника географії є наявність в його методичному апараті системи питань та завдань 3-рівневої складності. Частина їх включена безпосередньо в текст параграфа, велика кількість – в кінці розділу. Питання ускладнюються: від простих та конкретних – до складних та узагальнених [2].

Інша важлива структурна особливість американської моделі підручника географії – це наявність методичних та тематичних вставок, кожна з яких відрізняється кольором відповідних сторінок.

До прикладу, в підручнику „Народи та регіони” – три типові вставки, що є наскрізними через весь курс. Перша – „Думай як географ”. В основному вона присвячена методам географічних досліджень, часовим поясам Землі, культурним регіонам світу, світовим релігіям, топоніміці, ландшафтам. Виділяють іншу наскрізну рубрику, що називається „Незвичайно, проте правда”. В ній послідовно розглядаються питання дрейфу материків, сухих долин в Антарктиді, ролі державних кордонів, артезіанських басейнів в Північній Африці, виверження вулкану Кракатау, загадкових статуй острова Паски тощо. У третій наскрізній рубриці „Географічні профілі” зібрані цікаві дані про Томаса Мальтуса, про древніх майя, мис Горн, поштові марки Європи, національні парки Східної Африки, типи клімату Південної Африки, про життя капітана Джеймса Кука.

В підручнику „Земля та її народи” в темі „Вивчення загальних положень” виділено блоки: „Місця передбачуваних досліджень”, „Вивчення природи”, „Дослідницькі ідеї”, „Географія і люди”. В темі „Розвиток географічних навичок” – „Читання з географії”, „Вивчення економічної географії”, „Географічне мислення”, „Робота з географічною літературою”. Зазначимо, що тематичні блоки в значній мірі поєднуються з методичними. У цьому підручнику акцентується увага на блоках „Географія на робочому місці”, „Географічна сітка”, „Міста у фокусі” [5].

Однією з тенденцій навчання є діяльнісний підхід, ставка на самостійне отримання знань, здійснення принципу „вчись вчитися”. Навчання передбачає індивідуальний та диференційований підходи. Американським підручникам властива багатоплановість.

Як відомо, шкільна географія приділяє особливу увагу вивченню рідної країни. Ми можемо визначати різні підходи в навчальних програмах, проте загальна тенденція – це досить глибоке вивчення своєї держави. Узагальнивши досвід країн, ми виділяємо два напрями. Перший – це економіко-географічне, другий – комплексне, інтегральне країнознавство.

Зокрема для постсоціалістичних держав характерне економіко-географічне країнознавство. В їх концепції мала вплив знаменита „схема Баранського”, оскільки шкільна географія цих країн у певній мірі орієнтувалась на радянську географію [3]. Наприклад, курс географії Болгарії вивчається в X класі і складається з 5 великих розділів:

1. Географічне положення та кордони Болгарії.
2. Природа Болгарії (геологічна будова, корисні копалини, рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинний та тваринний світ, фізико-географічні райони).

3. Населення, розселення та державний устрій.
4. Народне господарство.
5. Географія окремих областей (вісім областей та вивчення рідного краю) [5].

За програмою курсу „Географія Польщі” (VIII клас) складається з 7 розділів. Принцип побудови розділів подібний до болгарського.

Дещо інший підхід у вивченні своєї країни спостерігається в шкільній географії Західної Європи. Тут використовують комплексне країнознавство. В школах Німеччини використовують 2 варіанти: західноєвропейський та американський.

При західноєвропейському варіанті за основу беруть природно-господарські райони країни. У другому варіанті – 3-4 наскрізні теми. Вони розглядаються на конкретних прикладах. Такий прийом досить широко використовують в підручниках серії „Світ та навколишнє середовище”. Наприклад, в IX-X класах виділяються такі теми: „Різниця між високорозвинутими територіями”; „Догляд за ландшафтами та охорона навколишнього середовища”; „Територіальне планування та територіальна організація”.

У розділі „Територіальне планування та територіальна організація” розглядаються параграфи: „Ми з'ясуємо заходи щодо розвитку проблемного сільськогосподарського району. Приклад: Ейфель-Хунсрюк”; „Ми з'ясуємо можливості промислового проблемного району. Приклад: Верхня Франконія”; „Ми досліджуємо зміни, що проходять в країнах романської мови внаслідок аграрної реформи. Приклад: Південна Італія”; „Ми досліджуємо особливості заходів щодо розвитку приморського району. Приклад: Шлезвіг-Гольштейн”; „Ми досліджуємо проблеми великого міста. Приклад: Мюнхен”; „Ми досліджуємо місто-супутник на прикладі ФРН. Приклад: Фрейбург-Мендвассер”; „Ми з'ясуємо, як середньовічне місто може задовольнити сучасні потреби. Приклад: Регенсбург” тощо[5].

Структура підручників дозволяє розглядати певні проблеми на конкретному географічному прикладі.

Для підручників Австрії характерні дещо інші підходи. Після короткого огляду подається детальна характеристика усіх її земель: Відня, Верхньої Австрії, Нижньої Австрії, Бургенланда, Штирії, Каринтії, Зальцбурга, Тіроля та Форальберга [4].

У Китаї місце курсу географії рідної країни змінювали кілька разів. На сьогодні (VII клас) структура його досить своєрідна. Тут виділено фізико-географічний та економіко-географічний розділи. А взагалі зміст підручника такий: географія Китаю; використання карт та атласів; природа Китаю (географічне положення, фізична географія, клімат, озера та ріки); три головних регіони Китаю (Східний мусонний, аридний та напіваридний регіон Північно-Західного Китаю, Високе Плато); три економічних райони Китаю: Тайвань, Гонг-Конг, Аоминь (Східний прибережний район, Центральний район, Західний внутрішній район).

Для вивчення географії Китаю в основному використовують описовий метод, наголос робиться на характеристиці окремих районів країни.

Здебільшого за кордоном автори підручників самі обирають і його структуру, і ступінь регіоналізації навчального матеріалу. Зазначимо, що за кордоном існує жорстка конкуренція між видавничими фірмами, і тому авторські колективи прагнуть зробити найбільш досконалий підручник, який би привернув увагу потенційних споживачів.

В умовах модернізації освіти при проектуванні підручників з географії потрібно враховувати багатий досвід зарубіжної і вітчизняної освіти, світові тенденції їх побудови.

На початку 90-х років, коли Україна стала незалежною державою, почалася напружена робота з якнайшвидшого забезпечення шкіл українськими підручниками. Авторами підручника із загальної географії для 6 класу стали О.Я.Скуратович, Р.Р.Коваленко та Л.І.Круглик. Для 7 і 8 класів В.Ю.Пестушко, В.О.Сасихов і Г.С.Уварова видали два підручники з географії світу для 10 класу. Починаючи з 1996 р., друкується підручник з географії України П.О.Масляка та П.Г.Шищенка. Для поглибленого вивчення географії України учнями профільних і спеціалізованих класів загальноосвітньої школи, коледжів та гімназій використовуються посібники львівських авторів Ф.Д.Заставного та О.І.Шаблія. З'явилися альтернативні, пробні та інші підручники і навчальні посібники.

Підвищення ефективності засвоєння географічних знань знаходяться в прямій залежності від якості підручника (його структури, змісту, стилю викладу матеріалу, дидактичного і методичного забезпечення, поліграфічних якостей).

Використовуючи значний досвід створення підручників географії, накопичений в Україні і за її межами, бачимо, що сьогодні створено підручники нового покоління („Географія України”, „Соціальна і економічна географія України”), які забезпечують досягнення поставленої мети – навчання і виховання учнів. В Україні є чимало підручників, виданих в останні роки, проте

вони уклалися без співпраці вчених-спеціалістів різних галузей, дидактів, психологів, методистів і особливо вчителів. Деякі підручники не проходили експериментальної перевірки.

Нові підручники з географії мають відповідати сучасному рівню географічної науки, бути методично забезпеченими й дидактично досконалими. Для того, щоб підручник залишався основним засобом навчання, він має відображати новітні педагогічні технології та методичні досягнення. З'являються підручники з географії, які мають різноманітний ілюстративний матеріал, сучасний дизайн, котрий передбачає наявність високоякісних карт, картосхем, таблиць, схем, графіків, діаграм тощо. Важливим є те, що засоби унаочнення виконують і дієві функції.

Істотно змінюється методичний апарат підручників. Уже нормою стала започаткована А.Й.Сиротенком наявність завдань і запитань різних рівнів складності. В деяких підручниках після вивчення окремих тем або розділів, з'являється система завдань, розрахованих на підготовку школярів до тематичного оцінювання навчальних здобутків.

У сучасних підручниках з географії з'явилися такі рубрики: мотиваційні блоки, висновки, завдання для практичних та самостійних робіт, елементи цікавої географії, краєзнавчі сторінки тощо.

Майже усі підручники мають вкладки, серед яких найбільш поширені словники термінів та понять, статистичні таблиці для виконання практичних і самостійних робіт, типові плани-характеристики, дані з історії походження географічних назв та ін.

В Україні ще не сформувалися авторські колективи для створення підручників, атласів, карт, без яких повноцінне навчання географії на національній основі неможливе.

Висновки... Аналіз сучасних українських підручників географії показує, що побудова нових українських підручників враховує і світові тенденції. Підручник повинен сприяти: формуванню наукової картини світу через пізнання природи географічної оболонки і світового господарства, населення; формуванню загальної географічної культури і географічного мислення на основі здобутих географічних знань і вмінь; підвищенню зацікавленості до географічних процесів; розвитку умінь самостійного мислення, спостереження, формулювання висновків; практичному застосуванню отриманих географічних знань і умінь тощо.

На нашу думку, подальших теоретичних розробок вимагають питання доступності та збалансованості змісту навчально-методичних комплексів з географії у вітчизняній та зарубіжній школах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горбанев В.А. Реформы географического образования в Великобритании // География в школе. – 1996. – №5. – С.7-12.
2. Кушнер Е.А. Об одном американском школьном учебнике // География в школе. – 1990. – № 5. – С.14-16
3. Лазаров П. Состояние географического образования в Болгарии // География в школе. – 1987. – №6. – С.17-19
4. Лидстоун Д. Географическое образование в Австралии // География. – 1996. – № 48. – С.11-14.
5. Максаковский В.П. Преподавание географии в зарубежной школе. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 368 с.
6. Панчешникова Л.М. Школьная география в Англии глазами советского педагога // Советская педагогика. – 1989. – №1. – 21-23.
7. Соловьева М.Г. Мнушина И.А. Особенности содержания английских учебников географии // География в школе. – 1987. – №2. – С.15-17.

Аннотация

И.М.Шоробура

Мировые тенденции конструирования учебников по школьной географии

В статье рассматриваются мировые тенденции конструирования учебника по школьной географии, функции, которые выполняет современный учебник (информационную, трансформационную, интегрирующую, координационную, нравственно-воспитательную и др.). Предлагаются разные подходы к конструированию содержания учебника по географии. В условиях модернизации образования при проектировании учебников по географии нужно учитывать опыт зарубежного и отечественного образования.

Ключевые слова: география, школьное географическое образование, учебник, конструирование учебника, мировые тенденции.

Summary

I.M.Shorobura

The world tendencies of construction of the text book on school geography

In this article the author shows the world tendencies of construction of the text book on school geography, functions which it fulfils (informational, transformational, integral, coordinational, moral etc.). The author offers different approaches to the construction of the textbook on geography. In the conditions of modernization of education while projecting textbooks on school geography it is necessary to take into consideration rich experience of foreign and national education.

Key words: geography, school geographical education, textbook, the construction of the textbook, world tendencies.